

Секція 1. СЦЕНІЧНІ ТА ЕКРАННІ ВИДИ МИСТЕЦТВА

Тамара ВОЩИЛО,
студентка спеціальності 026 Сценічне мистецтво
факультету мистецтв ТНПУ імені В. Гнатюка
Тернопіль, Україна
*Науковий керівник – **Марія КИРЕЯ,***
доцент кафедри театрального мистецтва
ТНПУ імені В. Гнатюка,
доктор Ph. D, доцент
Тернопіль, Україна
mariaganych@gmail.com

TAMARA VOSHCHYLO,
student of specialty 026 Performing Arts
of the Faculty of Arts of the Volodymyr
Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University
Ternopil, Ukraine
*Scientific supervisor – **Mariia KYREIA,***
Associate Professor, Department of Theater Arts,
Ternopil National Pedagogical University
named after Volodymyr Hnatiuk,
Ph.D., Associate Professor
Ternopil, Ukraine
mariaganych@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СЦЕНІЧНОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДІАЛЕКТІВ І СУРЖИКУ FEATURES OF STAGE LANGUAGE IN UKRAINIAN THEATER THROUGH THE PRISM OF DIALECTS AND SURZHUK

Формування українського театру відбувалося у постійному взаємозв'язку з мовним питанням в Україні. У періоди політичного тиску мовна ситуація на українській сцені була складною та значною мірою визначалась державною мовною політикою. Попри обмеження, запроваджені Емським указом 1876 року, інтерес глядача до українських п'єс не зник [3]. Наприкінці XIX століття театр корифеїв, представлений такими діячами, як М. Кропивницький, М. Старицький, І. Карпенко-Карий та іншими, сформував підґрунтя сценічної мови українського театру. Саме вони вперше утвердили нормативну літературну вимову на сцені, сформувавши орфоепічну базу сучасної української мови [5]. Попри домінування літературної норми, театральне мовлення часто містило діалектні вкраплення та мовні елементи змішаного характеру. Питання мовної норми та автентичності сценічного мовлення постійно перебувало в центрі театрознавчих дискусій та суперечок упродовж тривалого часу серед української інтелігенції.

У наш час, на тлі відродження української культури, проблема сценічної мовної норми постає в новому контексті. З одного боку, театральна сцена покликана демонструвати зразкову літературну мову, а з іншого — відтворювати справжнє життя народу з урахуванням регіональних мовних особливостей. Попри

орфоепічні норми, у сучасному українському театрі дедалі частіше звучить діалектна або суржикова мова. Це явище привертає увагу дослідників до впливу таких мовних форм на сценічне мовлення, виразність вистав і глядацьке сприйняття.

Метою роботи є проаналізувати вплив регіональних діалектів і суржику на сценічне мовлення в українському театральному мистецтві. Для цього розглянуто теоретичні аспекти (поняття діалекту, суржику, сценічного мовлення), здійснено огляд літератури з цієї теми, проаналізовано приклади з української драматургії та практики театру, а також окреслено вплив діалектних елементів і суржику на акторське виконання.

Регіональні діалекти – це територіальні різновиди української мови, що характеризуються специфічною вимовою, словником та граматиною певної місцевості. Діалекти зберігають історичні мовні риси і збагачують національну мовну систему. Українські діалекти традиційно об'єднуються в три наріччя (північне, південно-східне, південно-західне), у межах яких існують десятки говірок. У художніх текстах діалектизми виконують стилістичну функцію – надають мовленню колориту, автентичності, характерної інтонації регіону. Театр активно використовує діалектні елементи, щоб створити автентичність образів і підкреслити соціокультурне походження персонажів. Тому, діалект на сцені – це інструмент художньої виразності, що за умови вмілого використання не заперечує літературну норму, а розширює її можливості [1].

Суржик – це змішане українсько-російське мовлення, гібридна форма, що виникає в ситуації двомовності (українсько-російської) і характеризується порушенням норм обох мов. Термін «суржик» історично означає суміш зерна, а переносно – будь-яку змішаність, що погіршує якість. У мовознавстві немає єдиної дефініції суржику: його трактують і як різновид просторіччя, і як піджин, і як «напівмову». Водночас дослідники одностайні, що суржик є переважно негативним явищем мовної культури. Лариса Масенко, відома соціолінгвістка, наголошує: суржик руйнує мовний узус і віддаляє народне мовлення від літературної норми. Вона влучно визначає суржик як «засіб пародіювання й осміювання низової антикультури» [4], тобто мова «низу», що стала об'єктом гумору та сатири. Справді, у художній літературі суржик часто використовується для комічного ефекту або характеристики неосвічених персонажів.

Сценічне мовлення – це спеціально вироблена техніка усного мовлення акторів, яка слугує для втілення образної суті п'єси засобами голосу і слова. В академічному театрі традиційно утвердилася норма чистої літературної вимови без діалектизмів і суржику. Ще корифеї української сцени приділяли велику увагу мовній культурі: П. Саксаганський вимагав від акторів чіткої дикції та гнучкого голосу, М. Старицький пильно стежив за «чистотою інтонаційного звучання сценічної мови». У 1910-1920-х роках режисер Лесь Курбас, реформатор театру, категорично виступав проти «надмірного показу побуту, демонстрування суржику та вульгаризації» на сцені [5]. Отже, український театр ХХ ст. орієнтувався на високу мовну культуру, а відхилення (просторіччя, суржик) допускалися лише як свідомий художній прийом у характеристиці окремих персонажів.

Сучасна драматургія, особливо постмодерна, активно експериментує з мовними формами. Драматурги дедалі частіше вводять до текстів діалектну лексику чи навіть цілі репліки суржиком, відображаючи реальне мовне середовище

сьогодення. Дослідники відзначають, що суржик «узвичаївся» в українській драматургії настільки, що в деяких п'єсах набуває статусу «третьої мови» поряд з українською та російською. Такий підхід зумовлений постмодерністським прагненням правдиво показати життя «маленької людини», без ретуші і пафосу [2].

У розвитку українського театру можна виділити кілька показових прикладів використання регіональної мови на сцені – від класичних п'єс ХІХ ст. до сучасних постановок.

«Наталка Полтавка» (1819) – перший класичний зразок української п'єси, написаної живою народною мовою Полтавщини. Іван Котляревський ввів на сцену лексику й інтонації полтавського говору, що на той час відрізнявся від книжної мови. У результаті мовлення персонажів звучало природно і колоритно, а сама п'єса стала етапною для становлення української літературної мови. Діалектні особливості (наприклад, питомі полтавські слова і наголоси) в «Наталці Полтавці» надали героям національної своєрідності, але водночас були зрозумілі широкій аудиторії, бо полтавський говір ліг в основу літературної норми. Вплив цієї п'єси на сценічне мовлення колосальний: за висловом дослідників, саме театр корифеїв закріпив літературну вимову української мови, витворивши нову якість сценічного слова [5].

«За двома зайцями» (1883) – комедійна п'єса Михайла Старицького, відома майстерним використанням змішаного мовлення. Головний герой Свирид Голохвостий, міщанин із Києва, намагається удавати з себе «пана» і вставляє в свою українську мову русизми, говорить неправильним російським – тобто суржилом. Цей художній прийом підкреслює комічність персонажа і його соціальні претензії. Відомо, що у радянські часи існувала двомовна екранізація п'єси: українською та російською мовами. В україномовній версії комізм досягається саме через суржикові репліки Голохвостого, який змішує українську з ламаною російською. Цей приклад підтверджує думку Л. Масенко, що суржик надається до пародіювання низької культури [4].

«Мина Мазайло» (1929) – славетна сатирична комедія Миколи Куліша, де мовне питання є головним рушієм сюжету. У п'єсі яскраво зіткнуто дві мовні стихії: україномовна молодь і русифікована стара генерація. Куліш доводить конфлікт до абсурду, висміюючи як сліпе преклоніння перед російською мовою, так і фанатичну мовну чистоту. Суржик у репліках окремих героїв тут виступає не лише засобом гумору, але й важливим соціолінгвістичним маркером, який показує роздвоєність міського суспільства того часу.

За радянської доби в академічних театрах суржик майже не вживався, адже панувала установка на літературну мову. Однак на межі 1980–90-х років ситуація почала змінюватися. Однією з перших вистав, де заговорили суржилом, була постановка «Археологія» Олексія Шипенка в Київському Молодіжному театрі (1989) – героїня цієї п'єси в перекладі Ярослава Верещака розмовляла сумішню української з російською. Відтоді режисери все частіше вдавалися до суржику в комедійних або соціально-побутових драмах, аби надати діалогам натуральності. Наприклад, Київський молодіжний театр «Відкритий погляд» зробив родзинкою своїх вистав використання суржику у сучасних п'єсах. Серед таких постановок – «Наталчина мрія» Я. Пулінович, «Гуппі» В. Сігарєва, «Найлегший спосіб кинути курити» М. Дурненкова та інші російськомовні тексти, в яких герої української сцени заговорили змішаною мовою.

У діалектно-суржиковій палітрі сучасної української драми текст творів часто пишеться «з голоса народу», увіковічуючи на папері живі розмови з вулиць, сіл, провінційних міст. Як зазначає В. Корольова, українські драматурги дедалі частіше визнають суржик повноправним елементом своїх творів, і вводять його для зображення різних регіонів України [2]. Наприклад, драматург Віра Маковій з Буковини створює п'єси, де герої говорять буковинським діалектом – цим вона надає своїм творам неповторного локального колориту [6]. У Рівненському та Івано-Франківському театрах у виставах «Нація» і «Солодка Даруся» за творами М. Матіос, мова персонажів насичена гуцульськими діалектизмами (газдівство, фіранка, плескати та ін.) [1]. Ці вистави справили фурор у глядача завдяки автентичній мові персонажів, проте на гастролях у Польщі виникла проблема перекладу – польський глядач без субтитрів не міг повністю зрозуміти зміст через мовні особливості [6]. Крім діалектів, у сучасних п'єсах часто з'являються персонажі, що розмовляють суржилом, – як правило, це або комічні «маленькі люди», або, негативні персонажі, злодії (для надання їм певного «низького» забарвлення). В українській новітній драматургії можна знайти приклади, коли один твір поєднує три мовні коди: українську, російську і суржик. Так, драматург Дмитро Гуменний у передмові до своєї п'єси «Село. Еволюція (8-й поверх)» спеціально зазначив, що текст написано трьома мовами – і суржику там відведено повноправне місце [2]. Цей жанрово-стильовий пошук є відбиттям реального мовного буття українців, у яких співіснують різні мовні коди.

Використання некодифікованих мовних елементів на сцені ставить перед акторами низку викликів. Актор повинен володіти діалектом або суржилом настільки ж добре, як і літературною мовою, щоб грати переконливо. Якщо ролі потребують гуцульського чи слобожанського говору, то виконавець повинен опанувати специфічну вимову, лексику, інтонацію цього говору. Неправильно відтворений акцент відразу впадає в око глядача і може знизити рівень вистави. Тому в театрах практикують консультації з діалектологами або носіями говірки, аби досягти автентичності мовлення [1].

Незважаючи на застосування діалектної мови або мовного міксу, актор має забезпечити високу якість артикуляції та доступність мовного повідомлення для аудиторії. Сценічне мовлення повинно зберігати високий рівень чіткості та артикуляційної ясності, аби забезпечити розуміння змісту незалежно від регіонального походження чи освітнього рівня глядача. Діалектні особливості та елементи суржику мають безпосередній вплив на формування акторської мовної техніки. У театральних навчальних закладах України питання подолання діалектних відхилень і суржикових мовних навичок є важливою складовою професійної підготовки акторів.

Отже, вплив діалектів і суржику на акторське виконання двоїстий. З одного боку, акторська майстерність потребує очищення мовлення – володіння літературною нормою є базисом, без якого неможливо вільно варіювати стилі. З іншого боку, знання і вміле використання регіональних говорів та змішаних стилів збагачує виконавський діапазон актора. Як зазначають театрознавці, сьогодні, так само як і сто років тому, український театр існує в полі двох тенденцій: нормування мови та її живого різноманіття [3].

Регіональні діалекти і суржик – для українського театру це водночас виклик і ресурс. Виклик – бо потребують майстерного поводження, аби сценічна мова не

деградувала. Ресурс – бо дають змогу наповнити театр справжнім життям, зробити його ближчим до людей. Грамотне поєднання літературної мови з місцевим колоритом збагачує театр, дозволяючи передати і сміх, і сльози українського життя правдиво та глибоко. Отже, вплив діалектів і суржику на сценічне мовлення може бути благотворним за умови високого професіоналізму митців і усвідомлення відповідальності за рідне слово на сцені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Діалект – живе джерело розвитку української мови // Яготинський БДЮТ, 06.03.2025. URL: <http://bdut.co.ua/>
2. Корольова В. В. Суржик у мовленні персонажів сучасної української драми // Культура мови як соціолінгвістична категорія: зб. наук. праць. – 2016. – С.87–95. URL: <https://ukrsense.dp.ua/>
3. Липківська А. Наскільки українським є український театр? // Український журнал. – 2013. – №5. – С. 26–29. URL: <https://ukrzurnal.eu/>
4. Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і язиком. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 156 с.
5. Світлична О. О., Біленька А. М. Вплив сценічного слова театру корифеїв на сучасний театральний процес // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2022. – №3. – С. 307–312.
6. Щур М. Український театр цікавий, але незрозумілий без перекладу – польська дослідниця // Радіо Свобода. – 11.09.2013. URL: <https://www.radiosvoboda.org/>

Роман ГУЦАН,

*студент Карпатського національного
університету імені Василя Стефаника
romangutsan@gmail.com*

*Науковий керівник – **Оксана КАРПАШ,**
кандидат мистецтвознавства, доцент
Івано-Франківськ, Україна*

Roman HUTSAN,

*student of the Carpathian National University
named after Vasyl Stefanyk
romangutsan@gmail.com*

*Scientific supervisor – **Oksana KARPASH,**
Candidate of Art History, Associate Professor
Ivano-Frankivsk, Ukraine*

РЕВОЛЮЦІЯ ЧИ РЕВЕРСІЯ? УКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР У ФОКУСІ ЧАСУ REVOLUTION OR REVERSION? UKRAINIAN THEATRE IN THE FOCUS OF TIME

Останні два роки стали для українського театру періодом безпрецедентного підйому. Попри війну, повітряні тривоги, обстріли й евакуації, кількість вистав, фестивалів і глядачів зростає. Театр знову набув статусу суспільно важливого